

Biodivers boeren op Schiermonnikoog

Eindrapportage GLB-pilot

EINDRAPPORTAGE GLB-PILOT BIODIVERS BOEREN OP SCHIERMONNIKOOG

Uitgebracht aan: ANV Waddenvogels
De Meer 20
9161 DR Hollum

Uitgebracht door: Aequator Groen + Ruimte bv
Postbus 1171
3840 BD Harderwijk

Contactpersoon: Marloes van Leeuwen
06-20219976

Auteur(s): Thijs Fikken
Marloes van Leeuwen

Versie: Definitief

Datum: 19-9-2024

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING	1
1.1. Doelstellingen	1
1.2. Leeswijzer	1
2. OPZET VAN DE GLB-PILOT	2
2.1. Activiteiten.....	2
2.2. Declarabele producten	5
2.3. Uitvoeringsstructuur pilot	6
2.4. Samenhang met andere projecten	7
3. RESULTATEN	8
3.1. Extensivering.....	8
3.2. Verdienmodel	9
3.3. Samenwerking	9
3.4. Instrumentarium	10
4. LEERPUNTEN	11
4.1. Lessen voor extensivering op andere plaatsen	11
4.2. Aandachtspunten voor vervolg op Schiermonnikoog.....	11

1. INLEIDING

Voor u ligt de eindrapportage van de GLB-pilot 'Biodivers boeren op Schiermonnikoog'. Deze rapportage bevat een beschrijving van de resultaten van het project, een evaluatie op de doelstellingen en een set aan leerpunten en aanbevelingen.

1.1. Doelstellingen

De GLB-pilot 'Biodivers boeren op Schiermonnikoog' heeft als doel om via krimp van de veestapel en aanvullende maatregelen stikstofemissies op het eiland te reduceren. Daarbij wordt gezocht naar een nieuw verdienmodel zodat de zeven boeren op het eiland boer kunnen blijven. Specifiek zijn voor de GLB-pilot de volgende doelen geformuleerd:

- Experimenteren met een gebiedsgerichte en collectieve extensivering van de landbouw, gericht op vermindering van de stikstofemissies, het verbeteren van de bodem- en waterkwaliteit en biodiversiteit, zowel in het Natura 2000-gebied Duinen Schiermonnikoog als in de Banckspolder zelf;
- Verdere uitwerking van GLB-instrumentarium voor vergoedingen als gevolg van de gebiedsspecifieke beperking (art. 67) in relatie met de mogelijkheden vanuit andere GLB-vergroeningsinstrumenten (ecoregeling, ANLb);
- Het komen tot een nieuw verdienmodel om de extensivering en een natuurinclusieve landbouw financieel mogelijk te maken en een toekomstbestendige landbouw op het eiland te realiseren;
- Het versterken en benutten van de onderlinge samenwerking tussen de boeren en hun samenwerkingspartners.

1.2. Leeswijzer

Deze rapportage is opgebouwd uit drie hoofdstukken:

- Hoofdstuk 1 beschrijft de doelstellingen van de pilot
- Hoofdstuk 2 geeft een overzicht van de activiteiten die binnen de pilot zijn uitgevoerd en de uitvoeringsstructuur
- Hoofdstuk 3 gaat in op de resultaten die binnen de pilot zijn opgehaald en reflecteert op de doelen
- Hoofdstuk 4 beschrijft een set aan lessen voor extensiveringstrajecten op andere plaatsen, en geeft een set aandachtspunten voor het vervoltraject op Schiermonnikoog mee.

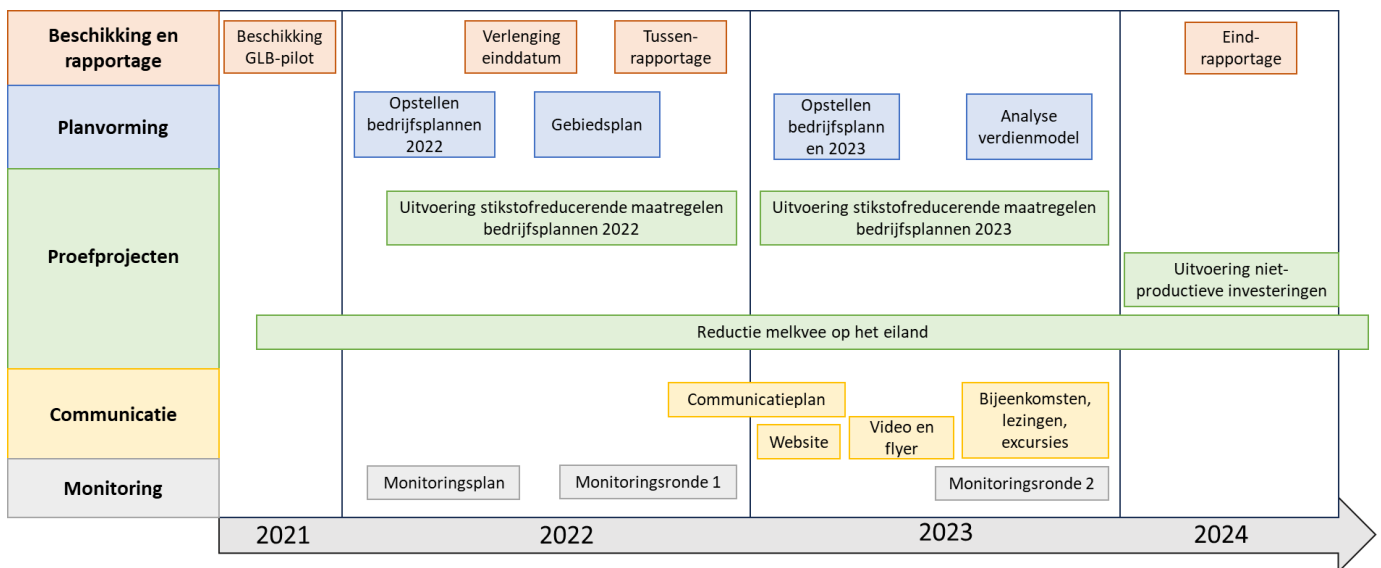
2. OPZET VAN DE GLB-PILOT

2.1. Activiteiten

Binnen de pilot worden vijf typen activiteiten uitgevoerd:

- Rapportages en (aanpassingen aan de) beschikking
- Planvorming
- Uitvoering van proefprojecten
- Communicatie
- Monitoring

In het onderstaande schema zijn de activiteiten uitgezet in de tijd. Daaropvolgend worden de activiteiten kort toegelicht.

Beschikking en rapportage

De pilot is op 6 augustus 2021 beschikt, voor een periode van twee jaar, tot 31 december 2022. In 2021 konden vanwege de late beschikking geen maatregelen uitgevoerd worden. De einddatum van de pilot is daarom in eerste instantie verlengd naar 31 december 2023. Zo konden 2022 en 2023 volledig benut worden voor de uitvoering van maatregelen. Op 31 december 2022 is een tussenrapportage ingediend. Dit document is de eindrapportage. Vanwege de vele regenval in het najaar van 2023 zijn de niet-productieve investeringen vertraagd. Daarom is de einddatum van de pilot nogmaals verlengd, naar 30 juni 2024. Zo konden de investeringen toch nog binnen het kader van de pilot worden uitgevoerd.

Planvorming

In het voorjaar van 2022 is voor elk bedrijf een bedrijfsplan opgesteld. In dit bedrijfsplan is opgenomen welke maatregelen het bedrijf in de pilot uitvoert, en welke compensatie het bedrijf daarvoor ontvangt. De bedrijfsplannen zijn samengebracht in een gebiedsplan. Het gebiedsplan omvat een uitgebreide beschrijving van de maatregelen die op het eiland worden genomen, en de wijze waarop ze bijdragen aan doelbereik. Ook de projectorganisatie is in het gebiedsplan opgenomen.

Ook in 2023 zijn bedrijfsplannen opgesteld. Hierbij is geleerd van de ervaringen in 2022. Zo hebben meer boeren gekozen voor bloemrijke randen en kruidenrijk grasland. In de zomer van 2023 is daarnaast een analyse uitgevoerd van de veranderingen in het verdienmodel van de boeren tussen 2015 en 2022.

Proefprojecten

Binnen de pilot zijn in 2022 en 2023 maatregelen toegepast gericht op de reductie van stikstofemissies, klimaatadaptatie, water- en bodemkwaliteit en het versterken van de biodiversiteit. Het gaat om de volgende maatregelen:

Verplichte maatregel

- Reductie van de melkproductie per hectare (maximaal aantal melkkoeien)

Vrijwillige stikstof reducerende maatregelen

- Mest verbeteren
- Mest verdunnen bij uitrijden
- Verminderen van gebruik van kunstmest
- Bokashi of compost maken
- Uitbreiden weidegang
- Verminderen eiwitrijk krachtvoer
- Toepassen vanggewassen

Vrijwillige maatregelen gericht op klimaatadaptatie, water- en bodemkwaliteit en het versterken van de biodiversiteit

- Strokenteelt
- Bloemrijke akkerranden
- Kruidenrijk grasland
- Maaien van de kwelder
- Beheer natuurvriendelijke oevers met wateropslagfunctie
- Ruige mest

Daarnaast hebben de deelnemers in 2023 en 2024 niet-productieve investeringen gedaan voor de aanleg van composteringsplaatsen.

AEQUATOR

GROEN+RUIMTE

De bedrijven hebben geëxperimenteerd met de volgende maatregelen:

Overzicht uitvoer maatregelen 2022 + 2023	Erik - de Branding			Freerk - de Oorsprong			Ludie - Stal Florida			Martin - Eureka			Peter - de Duinhoeve			Rutger - de Kooiplaats			Willem - Springfield		
	2022		2023	2022		2023	2022		2023	2022		2023	2022		2023	2022		2023	2022		2023
	Bedrijfsplan	In uitvoering	In overweging	Bedrijfsplan	In uitvoering	In overweging	Bedrijfsplan	In uitvoering	In overweging	Bedrijfsplan	In uitvoering	In overweging	Bedrijfsplan	In uitvoering	In overweging	Bedrijfsplan	In uitvoering	In overweging	Bedrijfsplan	In uitvoering	In overweging
Maatregel																					
0. Reductie melkproductie per hectare	x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x	
1. Mest verbeteren	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x
2. Mest verdunnen bij uitrijden	x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x	
3. Verminderen gebruik van kunstmest	x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x	
4. Bokashi of compost maken			x	x	x				x	x	x				x	x	x				x
5. Uitbreiden weidegang	x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x	
6. Verminderen eiwitrijk krachtvoer in rantsoen	x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x	
7. Toepassen vanggewas per jaar	x		x	x	x		x		x		x		x		x		x		x		x
8. Strokenteelt																					
9. Bloemrijke randen				x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x	
10. Kruidenrijk grasland		x				x	x	x				x			x	x				x	x
11. Maaien kwelder			x																		
12. Beheer natuurvriendelijke oevers			x																		
13. Ruige mest	x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x		x	x	
14. Aanleg bokashi- of composteringsplaat			x	x					x		x				x		x				x
15. Aanleg zoetwater opslag op bedrijfsniveau									x						x						
16. Aanleg natuurvriendelijke oevers met wateropslagfunctie																					x

Communicatie

In 2023 is een communicatieplan vastgesteld. Hierin zijn de verschillende communicatiemiddelen beschreven en uitgezet in de tijd. Rondom het project op Schiermonnikoog is veel nationale aandacht. Daarom is ervoor gekozen om niet zwaar op het communicatiespoor in te zetten. Wel zijn de volgende activiteiten uitgevoerd:

- Opzet van een projecthuisstijl
- Website
- Video
- Flyer
- Informatiepanelen op het eiland
- Verschillende excursies, lezingen en bijeenkomsten

Monitoring

Voor de uitvoering van monitoring van de output en resultaten van de pilot is een monitoringsplan opgesteld. Aan dit plan is via twee monitoringsrondes in 2022 en 2023 uitvoering gegeven. De uitkomsten van de monitoring zijn in datasets samengebracht.

De pilot is opgezet als leerproces, waarbij zowel de deelnemers als gebiedspartijen met en van elkaar leren en waarbij de betrokken overheden leren en lessen trekken voor het nieuwe GLB. De uitkomsten van de pilot zijn daarnaast input voor beleidsvorming op provinciaal en nationaal niveau. Dit staat uitgebreid beschreven in het gebiedsplan van deze pilot. Monitoring heeft plaatsgevonden via verschillende sporen zoals hieronder wordt beschreven. Deze zijn in het monitoringsplan verder uitgewerkt.

1. Monitoren van het uitvoeren van maatregelen zoals afgesproken in de samenwerkingsovereenkomst en bedrijfsplannen. De samenwerkingsovereenkomst is opgesteld tussen de melkveehouders, overheden en andere betrokken partijen rond de reductie stikstofemissie. De reductie in stikstofemissie wordt gedaan via veldmaatregelen, waarvan de uitvoering is gemonitord. Dit is uitgevoerd door het ophalen van bedrijfskengetallen, schouw in het veld en gesprek met de ondernemer.
2. Monitoren van het leerproces. Leerprocessen hebben naast fysieke, tastbare uitkomsten ook uitkomsten in andere domeinen. Zo kan middels een leerproces het netwerk van deelnemers verbreden of verbeteren en kan er een verandering zijn in handelingsperspectief.
3. Procesevaluatie. Ook het evalueren van de pilot als proces, tijdens de uitvoering, is een belangrijk monitoringsspoor. Hierbij is gekeken naar verschillende succes- en verbeterpunten in het proces, de samenwerking tussen partijen en bij de uitvoering van de veldmaatregelen. Ook dient dit spoor om een beeld te krijgen van de persoonlijke randvoorwaarden voor uitvoering van de veldmaatregelen en of en waarom deze veranderen tijdens het proces. Door deze inzichten kan het proces eventueel worden bijgestuurd en kan geleerd worden voor andere trajecten. De lessen en inzichten van deze pilot, over wat er wel en (nog) niet goed gaat, zijn input voor het nieuwe GLB.

2.2. Declarabele producten

Hieronder is een overzicht van producten uit de pilot opgenomen.

Product	Beschrijving	Aantal
1) Projectvoorbereiding		
1a) Projectplan	Projectplan ingediend bij aanvraag	1
2) Planvorming		
2a) Gebiedsplan	Gebiedsplan met beschrijving van de uitwerking van de pilot-doelen op gebiedsniveau	1

4b) Kleine bijeenkomst	Bijeenkomsten gericht op planvorming	5
2c) Bedrijfsplan	Zeven bedrijfsplannen met afspraken over de te nemen maatregelen per boerenbedrijf	7
3) Praktijkmaatregelen		
3b) Begeleiding deelnemers	Begeleiding van de boeren in het traject	7
3c) Uitvoeren proefprojecten	De totale hectares waar maatregel 17 is uitgevoerd	412 ha grasland, 93 ha bouwland
3d) Niet productieve investeringen	Aanleg van composteringsplaten bij de 7 bedrijven, ten behoeve van het maken van compost om het organisch stofgehalte in de bodem te verbeteren	7
4) Communicatie		
4a) Communicatieplan	Communicatieplan voor de pilot	1
4b) Kleine bijeenkomst	4 kleine bijeenkomsten t.b.v. communicatie	4
4c) Grote bijeenkomst	Grote bijeenkomsten (bezoek provinciale staten, bezoek Noardlike Fryske Walden)	2
4d) Veldbezoek	Veldbezoeken ANV Guozzekritte, LNV/Fryslân	2
4e) Voorbereiden/producere professionele folder/video	Video op website Van Schier	1
4f) Website	Pagina op website Van Schier	1
4h) Lezing/presentatie	Presentatie verdienmodel provincie/LNV	1
5) Monitoring		
5a) Dataset met gegevens over resultaten project	Datasets, tweemaal na de monitoringsronde plus eenmaal resultaten aanvullend onderzoek verdienmodel	3
6) Rapportage		
6a) Tussenrapportage	Tussenrapportage eind 2022	1
6b) Eindrapportage	Eindrapportage GLB-pilot	1
7) Landelijke coördinatie en afstemming		
7a) Landelijk ontwikkelnetwerk	Rapport landelijk netwerk	1
7b) Landelijke tussenrapportage	Tussenrapport landelijk netwerk	1
7c) Landelijke eindrapportage	Eindrapportage landelijk netwerk	1

2.3. Uitvoeringsstructuur pilot

Om uitvoering te geven aan de pilot is een projectorganisatie opgetuigd met verschillende taken en verantwoordelijkheden. Hierbij zijn de volgende partijen betrokken:

- 7 melkveehouders op Schiermonnikoog: Verantwoordelijk voor de uitvoering van maatregelen op het eiland en directe belanghebbenden in de pilot.
- ANV Waddenvogels: Agrarisch collectief op de Waddeneilanden Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog. Aanvrager van de subsidie via de regeling 'Pilots toekomstbestendige landbouw nieuw GLB'. Verzorgt de financiële verantwoording en formele contacten met RVO.nl en LNV.
- Vereniging Boerenbelang Schiermonnikoog: Vereniging van de zeven melkveehouders op Schiermonnikoog. Gezamenlijk met ANV Waddenvogels verantwoordelijk voor de uitvoering van de pilot.

- Externe projectleider: Verantwoordelijk voor de dagelijkse aansturing van de pilot en de verantwoording richting RVO en LNV.
- Externe bedrijfsbegeleider: Verantwoordelijk voor de afstemming met de bedrijven over de uitvoering van maatregelen.

In de organogram hieronder is de projectorganisatie schematisch weergegeven.

Figuur 2 – Projectorganisatie pilot Biodivers boeren op Schiermonnikoog

De projectorganisatie komt samen in verschillende overlegvormen. Deze zijn toegelicht in het gebiedsplan. Een uitgebreider overzicht van samenwerkingsafspraken is opgenomen in de samenwerkingsovereenkomst van de pilot.

2.4. Samenhang met andere projecten

De GLB-pilot 'Biodivers Boeren op Schiermonnikoog' maakt onderdeel uit van de overeenkomst 'Biodivers Boeren op Schiermonnikoog'. Deze overeenkomst tussen de boeren op het eiland, Provincie Fryslân, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en ANV Waddenvogels heeft de volgende doelstellingen:

- Het aantal melkkoeien van de Boeren blijvend verminderen en het realiseren van daarmee samenhangende reductie van stikstofemissie en -depositie vanuit de landbouw op het Natura 2000-gebied 'Duinen van Schiermonnikoog'.
- De melkveehouderijbedrijven op het eiland maken een transitie naar een blijvende natuurinclusieve bedrijfsvoering.
- De Zuivelhoeve Schiermonnikoog wordt als gezamenlijk zuivelbedrijf van de boeren ontwikkeld.
- De natuur en biodiversiteit op en de bodem van Schiermonnikoog worden verbeterd en versterkt.

Het uitvoeren van de GLB-pilot is een van de projecten waarmee uitvoering wordt gegeven aan de overeenkomst. Daarnaast worden binnen de overeenkomst een aantal andere projecten uitgevoerd:

- Actieplan Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw
- Reststromen – compostering en maken van bokashi
- Van Schier – maken en vermarkten van eigen kaas
- Polderpracht Schiermonnikoog – maken en vermarkten van eigen kaas

3. RESULTATEN

Hieronder is per pilotdoelstelling een set aan resultaten opgenomen.

3.1. Extensivering

Doelstelling: Experimenteren met een gebiedsgerichte en collectieve extensivering van de landbouw, gericht op vermindering van de stikstofemissies, het verbeteren van de bodem- en waterkwaliteit en biodiversiteit, zowel in het Natura 2000-gebied Duinen Schiermonnikoog als in de Banckspolder zelf.

Ervaringen met extensivering zijn gemengd

Op het eiland hebben de boeren jarenlang een intensieve bedrijfsvoering gehad. De nadruk lag hierbij op een zo hoog mogelijke melkproductie. De vraag om extensivering wekte bij de start van het project dan ook gemengde gevoelens op. Er was veel twijfel over of het financieel wel mogelijk is om te extensiveren. Op dit moment bestaat die twijfel bij sommige boeren nog steeds. Een aantal boeren geeft aan dat de extensivering zekerheid heeft gegeven; het zorgt er immers voor dat alle boeren nog steeds op het eiland actief zijn.

Verschillende typen ondernemers met een verschillende aanpak

De zeven boeren hebben elk hun eigen aanpak als het gaat om de omslag naar natuurinclusieve landbouw. Sommige boeren vinden het lastig om grote veranderingen op het bedrijf door te voeren en nemen het liefst kleine stapjes richting een natuurinclusieve bedrijfsvoering. Andere boeren zien sneller kansen en nemen daarbij grotere stappen. Dit is ook terug te zien in de samenwerking. Alle boeren geven aan dat de samenwerking het startpunt is voor een succesvol traject, maar er is ook frustratie over de verschillende tempo's waarin gehandeld wordt.

Toekomstperspectief verschilt

De boeren hebben een wisselend beeld over de toekomst. Een aantal boeren zijn positief en denken dat een natuurinclusieve en extensieve manier van boeren toekomst heeft op het eiland. Ze geven daarbij wel aan dat het 'boer zijn', tussen de koeien staan en op het land werken, onder druk lijkt te staan. De boeren die positief naar de toekomst kijken hebben vaker een bedrijfsopvolger. Er lijkt een sterke samenhang te zitten tussen het hebben van een bedrijfsopvolger en de bereidheid om het bedrijf aan te passen of te ontwikkelen. Er zijn ook boeren die aangeven niet te verwachten nog te boeren op het eiland in 2030.

Resultaten vermindering ammoniakemissies

Door het verminderen van het aantal melkkoeien op het eiland en inzet op veldmaatregelen, hebben de boeren op Schiermonnikoog gewerkt aan het verminderen van stikstofemissies. De stikstofconcentraties in de lucht boven het eiland zijn volgens de MAN-metingen in 2022 niet afgenomen. Dit leidde tot de vraag of de krimp van de veestapel wel effectief is geweest. In 2023 heeft CLM daarom een quickscan ammoniakemissie Schiermonnikoog uitgevoerd. Uit de quickscan blijkt dat de maatregelen die de melkveehouders sinds 2015 op hun bedrijven hebben getroffen, in totaliteit hebben geleid tot een 21% lagere, berekende ammoniakemissie in 2022. De maatregelen die hierop effect hebben gehad, zijn van grootste effect, naar kleinste effect: reductie van de melkveestapel, vermindering besmeurd oppervlakte stal, reductie stikstofbemesting, toepassen weidegang, reductie opgeslagen mest buiten de stal, vermindering stikstofbemesting met kunstmest.

Deze resultaten geven aan dat extensivering en de inzet van veldmaatregelen wel degelijk effect kunnen hebben op de stikstofemissies van melkveehouderijbedrijven.

3.2. Verdienmodel

Doelstelling: Het komen tot een nieuw verdienmodel om de extensivering en een natuurinclusieve landbouw financieel mogelijk te maken en een toekomstbestendige landbouw op het eiland te realiseren.

Verandering in verdienmodel tussen 2015 en 2022

De boerenbedrijven op Schiermonnikoog hebben al lange tijd een verdienmodel gestoeld op melkinkomsten, inkomsten uit recreatie en inkomsten uit natuurbeheer. In de periode tussen 2015 en 2022 is de opbouw van het verdienmodel op een aantal punten aangepast. Melkinkomsten zijn (beperkt) afgenomen en recreatie inkomsten zijn toegenomen. Met het eigen kaasmerk, eigen energieopwekking en de GLB-pilot zijn nieuwe inkomstenbronnen gevonden. De diversificatie van activiteiten is een belangrijke en noodzakelijke basis voor een stabiel verdienmodel op het eiland. Zonder nevenactiviteiten haalt de meerderheid van de boerenbedrijven negatieve jaarresultaten.

Verschuiving naar extensieve bedrijfsvoering

In 2015 was intensieve productie de norm, in 2022 is dit verschoven richting een meer extensieve productie. Het idee van het project is dat verlies van inkomsten vanwege een lagere melkproductie gecompenseerd wordt door een hogere melkprijs via de productie en verkoop van eigen kaas (Van Schier), en hogere beloningen voor het verzorgen van ecosysteemdiensten. Dit is in 2022 nog niet het geval. Het verdienvermogen was in 2022 wel beter dan in 2015. Dat komt door een hogere melkprijs dan normaal, meer inkomsten uit nevenactiviteiten (recreatie en energieopwekking) en de transitievergoeding vanuit de pilot.

Rol van de transitievergoeding

Via de GLB-pilot wordt een transitievergoeding betaald aan de boeren. Deze vergoeding is bedoeld om de lagere melkinkomsten te compenseren en de boeren zo ruimte te geven om een economisch duurzaam verdienmodel op te zetten met een extensievere bedrijfsvoering. De financiële impact van de transitievergoeding op het resultaat is significant (15% tot 34%). Op dit moment worden de vergoedingen grotendeels gezien als compensatie voor het verminderen in vee. De transitievergoeding wordt beperkt gebruikt voor investeringen gericht op het versterken van het verdienmodel in de toekomst.

Rol van andere subsidies

Bedrijven die hoofdzakelijk land op het eiland hebben, zijn afhankelijk van subsidies om een positief resultaat voor de melkveetak te behalen. In sommige gevallen behaalt de melkveetak ook inclusief subsidies geen positief resultaat. Subsidies zijn onder andere de basispremie, het ANLb, de GLB-pilot, compensatie voor gezamenlijke schade en de SDE+ voor het leveren van energie.

3.3. Samenwerking

Doelstelling: Het versterken en benutten van de onderlinge samenwerking tussen de boeren en hun samenwerkingspartners.

Alle boeren experimenteren met maatregelen uit hetzelfde pakket en voeren vaak (gedeeltelijk) dezelfde maatregelen uit. Dit biedt de mogelijkheid ervaringen uit te wisselen en elkaar te inspireren. Voor sommige maatregelen is het nodig meer advies in te winnen over ondersteuning te vragen van samenwerkingspartners, wat ook bijdraagt aan de samenwerking. Verder is het bij bepaalde maatregelen belangrijk om een gezamenlijke aanpak af te stemmen, zowel onderling als met samenwerkingspartners. Deze gezamenlijke aanpak is vanuit de pilot extra gestimuleerd en gefaciliteerd.

3.4. Instrumentarium

Doelstelling: Verdere uitwerking van GLB-instrumentarium voor vergoedingen als gevolg van de gebiedsspecifieke beperking (art. 67) in relatie met de mogelijkheden vanuit andere GLB-vergroeningsinstrumenten (ecoregeling, ANLb);

Binnen het pilotgebied was vanaf 2023 geld beschikbaar vanuit de pilot, ecoregeling en ANLb. De afstemming tussen de financieringsstromen is de verantwoordelijkheid van de boeren en het collectief, maar is wel binnen de pilot vormgegeven. Dit levert waardevolle informatie op over hoe deze instrumenten ingezet kunnen worden binnen een landbouwgebied in/grenzend aan Natura-2000. Het uitvoeren van de maatregelen en het monitoren van het gebiedsproces levert concrete informatie op over de praktische toepassing en uitwerking van maatregelen en de organisatie van een gebiedsproces op Schiermonnikoog. Binnen de pilot is afstemming geweest met beleidsmedewerkers van het Ministerie van LNV, met als doel de beleidsvorming te voeden.

4. LEERPUNTEN

4.1. Lessen voor extensivering op andere plaatsen

Uit de pilot op Schiermonnikoog komen een aantal punten naar voren die relevant zijn voor andere gebiedsgerichte extensiveringstrajecten. Deze zijn hieronder opgesomd:

- Bij de omslag van een intensieve naar extensieve bedrijfsvoering is goede begeleiding noodzakelijk. Dat gaat om inhoudelijke begeleiding over de manier waarop natuurinclusieve- en extensiveringsmaatregelen het beste kunnen worden toegepast, maar ook om begeleiding voor het financiële traject en het samenwerkingsproces.
- De inzet van een transitievergoeding als 'compensatie' voor een extensivering zorgt niet voor verbetering van het verdienmodel op de lange termijn. Transitievergoedingen zouden meer gebruikt moeten worden om bedrijven te ontwikkelen richting een nieuw en economisch duurzaam verdienmodel. Ook hierbij is begeleiding belangrijk.
- Een proces van extensivering vergt tijd, zowel om de verschillende types ondernemer mee te kunnen krijgen, alsook om een concreet doel te kunnen stellen. Duidelijkheid over de toekomstige wet- en regelgeving helpt hierbij om dit concrete doel te kunnen formuleren.
- Het hebben van een bedrijfsopvolger is een van de belangrijkste motiverende factoren om de bedrijfsvoering aan te passen voor de deelnemende boeren. Het kan interessant zijn om hier bij andere trajecten op in te spelen.
- Het toepassen van een andere werkwijze zorgt er niet per definitie voor dat de deelnemer ook gelooft dat de werkwijze toekomstperspectief heeft. De verandering in denken kost tijd. Voor sommige deelnemers gaat dat sneller dan bij anderen. Zekerheid over inkomstenbronnen op de lange termijn is daarbij een belangrijke versnellende factor.

4.2. Aandachtspunten voor vervolg op Schiermonnikoog

Specifiek voor de situatie op Schiermonnikoog geven de gesprekken over het verdienmodel een aantal aandachtspunten voor het vervolg. Deze zijn hieronder opgesomd. Het verdient de aanbeveling hierover in gesprek te gaan.

- Uit de gesprekken blijkt dat een aantal boeren overwegen op termijn te stoppen met het houden van melkkoeien. Wat betekent dat voor de situatie op het eiland? Blijven deze boeren wel actief als boer, met bijvoorbeeld vleeskoeien of ander vee? Biedt dit ruimte voor de boeren die wel willen blijven melken? Biedt dit ruimte om verder te extensiveren? Of zijn hierover andere ideeën?
- Uit de jaarrapportages blijkt dat de melkveetak van de bedrijven die hoofdzakelijk op het eiland boeren in zichzelf niet altijd rendabel is. De nevenactiviteiten helpen om een positief resultaat te behalen. Wat betekent dit? Is de stelling dat de melkveetak in zichzelf winstgevend moet zijn nog realistisch op het eiland of moet men accepteren dat andere takken het verlies van de melkveetak compenseren (met als risico dat deze op termijn verdwijnt)? Kan het uitbreiden van de eigen kaasafzet een oplossing zijn, waarbij er met de huidige veestapel toch een levensvatbare melkveetak kan bestaan?
- Eén van de gedachten achter de pilot is dat de reductie in vee ook voor een kostenreductie en een efficiëntieslag zorgt. Het idee is dat de 'laatste' koeien meestal minder opleveren dan wat optimaal is. Door deze koeien weg te doen, verhoog je de gemiddelde opbrengst per koe. Uit de jaarcijfers blijkt echter dat kosten in veel gevallen niet harder gedaald zijn dan de inkomsten. Wat betekent dit

AEQUATOR

GROEN+RUIMTE

voor de verdienmodellen op lange termijn? Is een optimalisatieslag nodig, of is de eerdere aanname niet juist?

- Om het verdienmodel verder te bestendigen is het van nut de rol van de boeren als beheerder van de polder en voor een deel ook de natuur op het eiland te erkennen en te belonen. Laaghangend fruit kunnen duidelijke structurele afspraken met Natuurmonumenten zijn, waarbij zowel de kosten als de voordelen voor beide partijen transparant worden besproken. Het is van belang duidelijkheid te creëren over de kaders van de samenwerking, en tegelijkertijd ruimte te laten voor flexibiliteit. Hoe geef je hier invulling aan?